

Пробудження Азії

У другій половині XIX ст. Іран, Туреччина та Китай потрапили в напівколоніальну залежність від європейських держав. Це зумовило насильницьке втягування їх у світовий ринок і кардинальні зміни у внутрішньому житті. Традиційні економічна система і політична структура почали руйнуватися. Правляча верхівка, бачачи відсталість своїх країн порівняно з європейцями, намагалася провести реформи, які вивели б їхні країни з такого становища. Вони запозичували технічні досягнення, переозброювали армію, змінювали системи управління, намагалися боротися проти деяких традицій, котрі, на їхню думку, стримували розвиток країни, створювали власну промисловість та ін.

В Османській імперії такі реформи дістали назву Танзімат ("перетворення", "реформи"), що здійснювалися протягом 1839- 1870 рр., у Китаї - політичного самопосилення, в Ірані - реформи Тагі-хана.

Проте ці та інші реформи не мали бажаного наслідку: традиційні структури не встигали пристосовуватися до швидких змін у світі, а самі реформи не були послідовними. Зрештою, країни потрапили у повну залежність від європейських держав.

Нездатність правлячої верхівки протистояти європейському проникненню, погіршення життя внаслідок руйнування традиційних економічних відносин зумовили розгортання нового етапу антиколоніальної боротьби. Цього разу на чолі боротьби стали революціонери, які, запозичивши різноманітні європейські революційні вчення, намагалися підняти широкі народні маси на боротьбу проти колонізаторів та інших прихильників у своїх країнах.

Цей другий етап боротьби за вихід із відсталості відомий як пробудження Азії. Воно позначилося трьома революціями - іранською (1905-1911 рр.), молодотурецькою (1908 р.) і Синьхайською (1911-1912 рр.). Хоча дві останні перемогли, а іранська зазнала поразки, вони привели до діаметрально протилежного наслідку: ривок з відсталості не відбулось, а розбурхані маси не бажали змін на європейський кшталт, суспільство розкололося на два антагоністичних за поглядами табори (на прихильників і противників змін), що зумовило подальші гострі конфлікти й нові революції.

2. Передумови і революція 1905-1911 рр. в Ірані

Упродовж XIX ст. Іран втрачав свою незалежність і наприкінці століття став напівколонією, передусім Англії та Росії. Під впливом Російської імперії перебувала північна частина країни разом із столицею Тегераном. Велика Британія панувала в районі Перської затоки, тримаючи там свій військово-морський флот. Наприкінці XIX ст. у суперництво за вплив в Ірані втрутилася й Німеччина, а на початку XX ст. - США.

Процес перетворення Ірану в напівколонію супроводжувався руйнацією традиційних структур і посиленням висискування населення. Рівень життя іранців знижувався. На зламі XIX-XX ст. у країні різко загострилася продовольча проблема. Це спричинило голодні бунти (1900, 1901, 1903рр.). У 1905 р. розпочалася революція - одна з перших в Азії на початку XX ст. До її причин слід віднести панування деспотичного режиму Каджарської династії, гноблення з боку іноземного капіталу - насамперед англійського та російського. Значним був також вплив російської революції 1905 р.

Револуція розпочалася наприкінці 1905 р. масовими демонстраціями в Тегерані, Ширазі, Мешхеді та інших містах. Висувалися вимоги проведення радикальних реформ, зокрема скликання меджлісу (парламенту) і прийняття конституції. Особливого піднесення революційні виступи набули у червні-липні 1906 р. 5 серпня 1906 р. наляканий шах видав указ про запровадження конституційного режиму. 7 жовтня відкрився перший іранський меджліс. Він прийняв Основний закон (першу частину іранської конституції). Влада шаха обмежувалася, парламент закріпив за собою право затверджувати всі закони та бюджет, концесії, іноземні позики, угоди з іншими державами. Через рік, 7 жовтня 1907 р., шах затвердив доповнення до Основного закону, де проголошувалися рівність громадян перед законом, недоторканність особи та власності, свобода слова, друку тощо. Запроваджувався принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки. Врешті-решт, іранський шах залишився лише головою виконавчої влади.

Водночас відбувалися революційні зміни по всій країні. В іранських містах з'явилися революційні організації - енджумени. Посилився рух моджахедів - борців за віру і справедливість, з-поміж яких вирізнялася радикально налаштована молодь - федаїни.

Група федаїнів

Проти поглиблення іранської революції виступили спільно Росії та Англія, які в серпні 1907 р. уклали угоду про розмежування сфер впливу в Ірані. У червні 1908 р., скориставшись зі спаду революції, Мохаммед Алі-шах, спираючись на іранську козацьку бригаду під командуванням російського полковника Ляхова, вчинив переворот і розігнав меджліс.

Однак революція тривала, центр революційної боротьби перемістився на північ країни. У 1908-1909 рр. вибухнуло повстання в Іранському Азербайджані (Тебризьке повстання). У 1909 р. спалахнуло антишахське повстання в Бахтіарії та Гіляні. Збройні загони повстанців - федаїв, підтримані бахтіарськими ханами, в липні 1909 р. вступили до Тегерана. Шаха було скинуто і оголошено про відновлення конституції. Новий шах Ахмед скликав новий меджліс, який продовжив революційні перетворення. Зробити це було нелегко. Фінансова система країни, як і вся економіка, за роки революції розвалилася. Не бажаючи звертатися за допомогою до Росії

та Англії, Іран запросив американського фінансового радника М. Шустера. Успішна діяльність радника занепокоїла Росію та Англію, які боялись укріплення режиму, встановленого революцією. Після невдалих спроб усунути Шустера дипломатичними методами Росія та Англія перейшли до відкритого збройного втручання.

Зусиллями інших держав Іранську революцію було придушено. Меджліс розігнано, загони федаїв ліквідовано. Іран визнав англо-російську угоду.

А втім, частина революційних завоювань збереглася, зокрема конституція. Іран почав перетворюватись у конституційну монархію. Революція сприяла піднесенню національно-визвольного руху в Азії на початку XX ст. Ця революція започаткувала пробудження Азії.

3. Османська імперія на початку XX ст. Молодотурецька революція

На початку XX ст. Османська імперія переживала скрутні часи. Після неодноразових поразок у війнах з європейськими державами в XIX ст. вона перетворилася у напівколонію великих держав.

У 1899 р. курсанти військового училища в Стамбулі створили таємне товариство "Єднання і прогрес". В еміграції виникла інша організація на чолі з Ахмедом Резою. Обидва угруповання об'єднували в основному молоду турецьку інтелігенцію (звідси й назва - молодотурки). Перед собою вони поставили мету - відновити Конституцію 1876 р. і провести деякі реформи, модернізувавши суспільство за європейським зразком. Єдине, що викликало розбіжності серед учасників руху, - національне питання. Група Ахмеда Рези обстоювала ідею "османізму" - збереження Імперії. Інша група наполягала на децентралізації імперії та визнанні автономії за нетурецькими народами.

У 1907 р. в Парижі відбувся з'їзд різних молодотурецьких груп, на якому було досягнуто тимчасового примирення та ухвалено рішення про підготовку повстання. Воно почалося 3 липня 1908 р. виступом армійських підрозділів у Македонії.

Султан поспішив оприлюднити своє рішення про відновлення конституції.

"Діти мої, - проголошував він, - я завжди був прихильником конституції. У тому, що конституція спізнилася, винні мої дурні радники. Клянуся короною і мечем, що захищатиму конституцію".

Повсталі війська вступили до Стамбула. Молодотурки сформували новий уряд. Султана залишили на троні. Молодотурки, які доступилися до влади, проводили свою політику непослідовно і занадто обережно. Це дало змогу султанові, який заручився підтримкою духовництва, 13 квітня 1909 р. вчинити заколот із вимогами відродити шаріат, скасувати конституцію, відновити владу султана.

Мітинг в Стамбулі на честь відновлення конституції 1876 р.

Заколот було придушено, а Абдуд-Хамід II втратив трон, що дістався Мехмедові II.

Молодотурки залишалися при владі до 1918 р. За час свого правління вони так і не виконали обіцянок провести модернізацію країни і звільнитися від європейського економічного засилля та політичної залежності.

Молодотурки спромоглися ліквідувати найбільш варварські методи управління, започаткувати парламентські та конституційні норми. Щоправда, самі вони їх неодноразово порушували.

Прагнення зберегти імперію зумовило консервативний характер реформ. У внутрішній політиці утверджувалась ідеологія пантюркізму - створення й панування єдиної турецької нації. Це спричинило нові хвилі антитурецьких настроїв у поневолених народів. Спроба накинути пантюркізм силою вилилась у криваві погроми вірменського та грецького населення, повстання арабів та Балканські війни.

В економічній сфері молодотурки відважилися на незначні реформи лише напередодні Першої світової війни (обмежувалися позаекономічні форми експлуатації селян, вводилися протекціоністські закони).

Отже, революція 1908 р. не виконала основного свого завдання: здійснення модернізації Османської імперії. Це пояснюється особливістю структури турецького суспільства, де турки були панівною нацією, а будь-яка модернізація призвела б до втрати ними цієї ролі та до розпаду імперії, що згодом і сталося.